

**ЛІНГВІСТИЧНІ МЕХАНІЗМИ ТВОРЕННЯ ТЕКСТІВ
УКРАЇНСЬКОГО ТА АНГЛІЙСЬКОГО
«ТВАРИННОГО ЕПОСУ»**

У статті простежуються особливості використання одиниць різних мовних рівнів у казковому тексті, з'ясовується роль лексичного, синтаксичного та звукового повторів в українських та англійських народних казках про тварин.

Ключові слова: фольклор, казка, мовний рівень, стилістичний синтаксис, повтор.

The article deals with the features of the usage of units of various linguistic levels in a fairy-tale text, finds out the role of lexical, syntactic and voice repetitions in the Ukrainian and English animal folk tales.

Key words: folk-lore, fairy-tale, linguistic level, stylistic syntax, repetition.

**// Науковий вісник ХДУ. Серія «Лінгвістика»: Зб. наук. праць. Випуск
XIV. – Херсон: ХДУ, 2011. – С. 114-118.**

Фольклор є важливою складовою культури кожного народу. Одним із найдавніших жанрів уснопоетичної творчості є казка, адже на ній позначився вплив різних епох – від первісного суспільства і до наших днів.

У лінгвістиці казковий текст є об'єктом всебічного аналізу: фонетичного (М.П. Дворжецька, Т.І. Саєнко), структурно-морфологічного (Є.М. Мелетинський), синтаксичного (В.І. Борковський, Н.В. Тищенко),

стилістичного (О.Н. Гронська, О.І. Лещенко), структурно-семантичного та морфологічного (В.Я. Пропп, Т.В. Жук).

Своєрідність фольклорної казки як жанру виявляється на рівні її мовного оформлення – використання лексичних одиниць, словотворчих засобів, синтаксичних конструкцій та розмаїття форм вираження експресії, властиве усім значущим одиницям мови.

Евфонія в народній казці надає особливого звучання мовленню героїв, увиразнює поетичну мову творів. Вона представлена в казках асонансом – повторенням голосних [o], [i], [y]: «*покотився, покотився...*», «*I від діда, і від баби, і від внучки утечу*» та алітерацією – повторенням приголосного [з]: «*зараз, зараз утечу*» («Колобок») [8, с. 20]. Алітерація в англійській фольклорній казці «The Fish and the Ring» проілюстрована повторенням приголосного [s], «*Oh! that's easy to guess*» [11, с. 3]. У казці «The Cat and the Mouse» репрезентований асонанс – повторення голосних [e] та [i]:

*«I'll give you some bread,
But if you eat my meal,
I'll cut off your head»* [11, с. 2].

За визначенням Л.І. Мацько, звуконаслідування або оноματοпея – це один із способів звукописання у художній мові, що полягає в оптимальному зближенні звучання слова і його змісту, імітації звуків природи за допомогою прямого їх наслідування [6, с. 34]. Яскравим прикладом такого звукового оформлення є нявчання kota в українській народній казці «Пан Коцький»: «*Ма-у!.. ма-у!.. ма-у!...*» [4, с. 204].

На лексичному рівні в українських народних казках про тварин досліджено активно вживану лексику та виділено ту, яку на сучасному етапі відносять до застарілої, до так званих архаїзмів, котрі О.А. Галич визначає як слова, що вийшли з широкого вжитку й перейшли до пасивного запасу лексики національної мови [1, с. 184]: *порох* (у значенні попіл), *уста* – губи, *перст* – палець, *мир* – громада та ін. Серед лексичних одиниць на особливу увагу з погляду стилістики заслуговують українські синоніми: *сміливий*,

відважний, мужній; обдурити, подути, обвести. На відміну від українських казок, в англійському «тваринному епосі» синонімічні ряди практично не зустрічаються взагалі. Характерною особливістю народних казок є відсутність слів іншомовного походження, що пояснюється надзвичайною близькістю казки до певного народу та її важливою роллю у житті кожної людини.

Лінгвістичною особливістю текстів українських народних казок є наявність великої кількості таких текстотворчих стильових засобів, як «уснорозмовні фразеологізми» [6, с. 39], які мають здебільшого зневажливо-знижене експресивне забарвлення: *без задніх ніг, накивати п'ятами, як корова язиком злизала, пошитися в дурні*.

Серед морфологічних форм на особливу увагу заслуговує стилістично маркована форма кличного відмінка, яка характерна для українського фольклору: *«Не виглядай, курочко, в віконце, а то тебе лисичка украде»* («Кіт, кріт, курочка та лисиця») [8, с. 37]; *«Бери, баране, голову, бо ти дужий»* («Цап та баран») [4, с. 252].

До особливостей стилістичного синтаксису в українських народних казках належить використання переважно простих поширених речень: *«Був собі дід та баба. Було в них голе телятко»* («Телятко, кабан, півник, качур та вовки») [8, с. 23]. *«Були собі лисичка й журавель. Ото й зустрілись, якість у лісі. Та такі стали приятелі!»* («Лисичка та журавель») [4, с. 153]. Часто прості, речення бувають ускладненими: *«Ухватило її за мотузочку, почепило на шию і подалось до річки»* («Лисичка, тиковка, скрипка та капкан») [8, с. 54]. Зазвичай прості речення ускладнюються переважно однорідними присудками, вираженими дієсловами: *«Повернулась до лісу, стала на один скок уперед проти рака та й дожидає»* («Лисиця та рак») [8, с. 28].

Вживання ускладнених речень надає певної градації українським народним казкам про тварин, а наявність простих речень пояснюється тим, що казки в основному зорієнтовані на дитячу аудиторію, з урахуванням вікових особливостей якої використовують саме такі легкодоступні речення.

На відміну від українських народних казок, в англійському звіриному епосі представлені в основному ускладнені або складні речення, рідше – прості:

«One day, after they had made the porridge for their breakfast, and poured it into their porridge-pots, they walked out into the wood while the porridge was cooling, that they might not burn their mouths, by beginning too soon to eat it» («The Story of the Three Bears»);

«Oh!» said the old man, «then I'll tumble off the ladder and break my neck,» so he tumbled off the ladder and broke his neck; and when the old man broke his neck, the great walnut-tree fell down with a crash, and upset the old form and house, and the house falling knocked the window out, and the window knocked the door down, and the door upset the broom, and the broom upset the stool, and poor little Tatty Mouse was buried beneath the ruins» («Titty Mouse and Tatty Mouse»);

«Please, man, give me that furze to build a house» («The Story of the Three Little Pigs») [11, с. 6-7].

Стилістичні особливості народної казки полягають у тому, що хоч вона і належить до художнього стилю мови, її основу становить розмовний стиль, який з'явився в усній формі, а поширюється в писемній [6, с. 291]. Це пояснюється тим, що казки спочатку створювались, поширювались, видозмінювались в усній формі, а лише потім набули письмового вияву.

Поряд із загальноновживаною лексикою в українському «звіриному епосі» вживаються народнорозмовні слова: *«Гайда, будем хатку робить!»*, *«Одчини, бо я тобі хату розкахкаю!»* (зруйную) («Телятко, кабан, півник, качур та вовки») [8, с. 24-25].

До стилістичних фігур, завданням яких є виконання естетичної функції, належить повтор. Повтор – це фігура мови, що полягає в повторенні в певній послідовності звуків, слів або їх частин, висловів для досягнення відповідного виражального чи виражально-зображуваного ефекту [7, с. 201].

У текстах українських народних казок представлені одиниці-повтори різних мовних рівнів – формули словоскладання (*жити-поживати*), фразеологічні єдності (*слихом-слихати*), повтори самостійних і службових частин мови, простих і складних речень.

Завдяки повтору лексичні одиниці художньо увиразнюються, надаючи висловлюванню відповідної емоційної наснаженості, що досягається за рахунок тісної взаємодії лексичних і синтаксичних засобів [3, с. 8].

Повтори утворюються завдяки варіюванню компонентів, поєднанню слів, пов'язаних тематичною чи семантичною спільністю, а також вживанню синонімічних чи антонімічних слів.

У казковому тексті найбільше дієслівних повторів, які характеризують рух, переміщення сушею (*іти, ходити, їхати, мандрувати*); повітряним простором (*летіти*); переміщення по воді (*пливти, бродити*).

Текст казки також насичений дієсловами буття, наявності, існування, стану: *бути, жити, їсти, спати, заробляти, доживати, пробувати*. Це дієслова недоконаного виду. Уживаючись у прямому значенні, вони формують речення екзистенціального типу, у яких повтор є маркером тривалого перебування, осідлості, одноманітності буття. Таких компонентів казкового початку дуже багато, зокрема семантично близьких дієслів: *жив-був, жило-було, жили-поживали* [3, с. 9-10]. Варті уваги також повтори дієслів мовлення (*говорити, казати, питати, гукати, кликати, кричати*) та дієслів мислення (*думати, гадати, догадуватися, міркувати*).

Досить поширеним явищем в українських фольклорних казках є утворення варіантних форм повтору через префіксацію. Ефект посилення динамічної ознаки реалізується за допомогою словотворчих префіксів до-/ді-, об-, при-, роз-/розі-/-, пі-/піді-, з-/зі-, із-/с, ви-, над-/наді-/-, від-/од-, в-/у-, о- (*летів-летів, долетів; ішов-ішов, дійшов; біг-біг, оббіг; думав-думав, придумав; казав-розказав; дав-віддав; дер-дер, оддер*).

У тексті казки для відображення подій і явищ вживаються синоніми, які виражають функції:

1) інтенсивність дії: «*А лисиця своє: Мерзни, мерзни, ведмежий хвіст*» («Ведмежа лапа»);

2) підкреслення тривалого негативного емоційного стану героя: «*Дід плаче, баба плаче, а курочка кудкудаче...*» («Дід, баба та курочка ряба»);

3) виділення якоїсь риси чи ознаки: «*Був собі в одного чоловіка собака Сірко – старий-старезний*» («Сірко») [4, с. 12, 57, 227] .

Функціональне навантаження повтору синонімічних слів являє собою важливий засіб увиразнення й збагачення змісту казки. Оповідач, варіюючи ту саму лексему, форму слова, шукає спосіб поновлення у пам'яті викладеного, створюючи програму подальшого розвитку думки. Повторення близькозначних слів та висловів є одним із найпоширеніших прийомів, що відіграють важливу роль у системі зображувальних засобів казкового тексту [3, с. 11].

Засобом художньої виразності у народних казках є також повтор антонімічних слів. Використання антонімічного повтору допомагає чітко організувати сюжетну лінію казки, у якій завжди борються добро і зло, гарне й погане. В українській народній казці «Дід, баба та курочка ряба» репрезентований такий повтор «*Дід бив – не розбив, баба била – не розбила*» [9, с. 55].

Конструкції з лексичним повтором повнозначних частин мови виявляють стилістичну гнучкість і варіативність. Найбільш розповсюдженими з погляду категорійної семантики та ролі в структурно-семантичній організації висловлювання є дієслівний та іменниковий повтори.

На думку Т.В. Жук, винесення одного з компонентів лексичного повтору в сильну позицію (наприклад, у зачин казки, на початок чи кінець рядка) є своєрідним вектором, що моделює можливі напрямки тематичного розгортання тексту. При цьому всі подальші випадки лексичного повтору, якщо вони наявні в тексті, виступають орієнтирами, що підтримують параметри ідентифікації змісту й ретроспективну зв'язність усередині тексту [3, с. 7].

Важливу стилістичну роль в українському та англійському «тваринному епосі» відіграє також синтаксичний повтор, який створюється за допомогою кількарязового вживання словосполучень, речень або їх частин.

У казковій оповіді повтор синтаксичних одиниць у складі речення функціонує переважно як контактний у кількох різновидах. Найпоширенішим є повтор предикативної синтаксеми: «*Батько плаче, мати плаче, брат плаче*» («Лисичка-сестричка») [4, с. 149]. Часто використовується повтор простих речень – розповідних, питальних, спонукальних, емоційно-окличних. Поширені конструкції з повтором звертання та реплік-відповідей, наприклад, запитання і відповідь в українській народній казці «Коза-дереза» повторюються чотири рази:

– *Кізенько моя мила, кізенько моя люба! Чи ти пила, чи ти їла?*

– *Ні, дідусю, я й не пила, я й не їла: тільки бігла через місточок та вхопила кленовий листочок, бігла через гребельку та вхопила води крапельку...* [8, с. 45-49].

В англійській народній казці «Вовк і троє кошенят» («The Wolf and Three Little Kittens») тричі повторюється розмова вовка з кошенятами:

Kittens(all together): Who is knocking at the door?

Wolf: It's me. Your Mother. Open the door... [11, с. 3].

Особливу стилістичну фігуру становить кільцевий повтор – простий (повтор на початку і в кінці твору) або кільце-спіраль (повторюватися може те саме речення (словосполучення), два речення і навіть ціла строфа). У казці одним з основних варіантів такого кільця є точний або варійований повтор того самого рядка. Завдяки синтаксичній гнучкості видозмінюється і повтор як засіб експресивно-змістової акцентуації, що вводиться в діалогічний контекст з метою індивідуалізації персонажа [3, с. 13].

У народній казці, крім композиційної функції – ролі анафори, епіфори, багатосполучниковості, повтор також виконує емоційно-експресивну роль підсилення й увиразнення, виділення певних компонентів або й усього

висловлення в цілому, що споріднює казку з просторічним усно-розмовним мовленням.

До казкової оповіді досить часто вводиться повтор однотипних розповідних конструкцій, який може бути безкінечний, коли вся казка побудована на майже дослівному багаторазовому переказі певної події:

«Вилетіла сорока на дерево, сіла та й дивиться, а рак виліз із води та й лізе. От він лізе та й лізе, та й лізе, а сорока дивиться. От вона дивиться та й дивиться, та й дивиться, а рак лізе. От він лізе та й лізе, та й лізе, а сорока дивиться. От вона дивиться та й дивиться, та й дивиться, а рак лізе. От він лізе та й лізе...» («Летіла сорока») [3, с. 14].

Стилістичну своєрідність казкового тексту становить повтор-звертання. Загальнофольклорні та уснорозмовні звертання не тільки містять певну суб'єктивну оцінку мовцем адресата мови, а й характеризують самого мовця: *лисичка-сестричка, вовчик-братик, зайчик-побігайчик, коза-дереза, рак-неборак.*

На особливу увагу заслуговує звуковий повтор, що виражає емоції і переживання казкових героїв, наприклад, сміху:

– *Ого-го-го! Га-га-га-га!* – *розсміявся старий гусак-вожак.* («Віл, баран та півник») [4, с. 17]. Крім того, неодноразове повторення приголосного [г] та голосних [о], [а] викликає асоціації з гелготанням гусей. В англійській народній казці «Сороче гніздо» звуковий повтор набуває такого вияву: *But the turtle-dove kept on saying: «Take two, Taffy, take two-o-o-o.»* [11, с. 5].

Таким чином, українські та англійські казки про тварин ілюструють певну своєрідність використання одиниць фонологічного, морфологічного, лексичного, фразеологічного та синтаксичного мовних рівнів. З'ясовано, що семантична зв'язність українського «тваринного епосу» реалізується через комплекс внутрішньотекстових зв'язків, основу яких становлять лексичний та синтаксичний повтори. Проте англійські казкові тексти не демонструють використання лексичних повторів. Натомість звуковий повтор як в українських, так і англійських фольклорних казках відіграє важливу роль у

розкритті емоційного, вольового смислів висловлюваної думки і виступає як мовний засіб вираження цілеспрямованої експресії епічного героя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галич Олександр, Назарець Віталій, Васильєв Євген Теорія літератури: Підручник / За наук. ред. Олександра Галича. – 2-ге вид., стереотип. – К.: Либідь, 2005. – 488 с.
2. Дунаєвська Л.Ф. Українська народна казка. – К.: Либідь, 1987. – 156 с.
3. Жук Т.В. Лексичний та синтаксичний повтор в українській народній творчості (на матеріалі українських народних казок): автореф. дис... ..канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». – К., 2005. – 21 с.
4. Коли звірі розмовляли: Укр. народні казки про тварин / Упорядн. Т.М. Панасенко; Худож.-ілюстратори Н.І. Козлова, І.І. Яхін; Худож.-оформлювач Л.Д. Киркач-Осипова. – Харків: Фоліо, 2005. – 383 с.
5. Кочан І.М. Лінгвістичний аналіз тексту: навч. посіб. – 2-ге вид., переробл. і доп. – К.: Знання, 2008. – 423 с
6. Мацько Л.І. та ін. Стилистика української мови: Підручник / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько; За ред. Л.І. Мацько. – К.: Вища школа, 2003. – 462с.
7. Стилистика англійського язика: [учебник] / А.Н. Мороховский, О.П. Воробьева, Н.И. Лихошерст, З.В. Тимошенко. – К.: Высшая школа, 1991. – 272 с.
8. Українські народні казки. Для мол. і серед. шк. віку / Упорядн. та передм. Л.Ф. Дунаєвської. – 3-тє вид. – К.: Веселка, 1990. – 271с.
9. Франко І. Казки. – К.: Україна, 2003. – 314 с.
10. Galperin I. Stylistic. – М.: Higher school, 1977. – 344 р.
11. Jacobs Joseph English Fairy Tales [Електронний ресурс]. – London: David Nutt, 1890. – Режим доступу:
<http://www.surlalunefairytales.com/authors/jacobs.html>

